

של מי המלחמה הזאת, לעזאזל?

דוד טל

מוטי גולני, תהיה מלחמה בקיץ...: הדרך למלחמת סיני, 1955-1956, מערכות, תל-אביב 1997, 2 כרכים, 847 עמודים

מדוע יצאה ישראל למבצע קדש? שאלה זו אינה פשוטה כלל ועיקר, ועד כה ניתנו לה תשובות שונות. לפי גישה אחת היתה המלחמה תוצאה של מעגל קסמים, שבו חדרו מסתננים מתחומי מצרים לשטח ישראל למטרות גניבה, שוד ורצח, וישראל הגיבה קשות על החדירות בתקיפת יעדים בתחומי מצרים (וירדן). במרוצת 1954-1955 חרף המצב לאורך הגבול הישראלי משהחלו להתנהל חילופי האש בין חיילי שני הצבאות. המתוחות גררה פעולת תגמול אחת יותר מדי - 'חץ שחור' (28.2.55), שבמהלכה תקפו כוחות צה"ל מחנה צבאי מצרי ו-38 חיילים מצרים נהרגו. מכאן החל להתגלגל כדור שלג, שצבר תאוצה עם חתימתה של עסקת הנשק המצרית-צ'כית והודעתו של נאצר על דבר חתימתה בספטמבר 1955. לפי גישה זו, זאת היתה הנקודה שבה החלה הספירה לאחור מבחינת ישראל.¹ כתב שורות אלה אוזו בגישה שונה, ולפיה אין לראות במבצע קדש תוצאה של המתוחות בגבול ישראל-מצרים אלא תוצאה של שינויים שהתרחשו במזרח התיכון בנסיבות שלא היה להן דבר עם הסכסוך הישראלי-ערבי ואף לא עם הסכסוך הישראלי-מצרי.²

בספרו החשוב של מוטי גולני מוצעת גרסה היסטוריוגרפית שונה מהשתיים שהוצגו לעיל. גולני מותיר בעינו את הערפל סביב עניין זה ואינו מכריע בשאלה מה היו הגורמים המהותיים שיכלו להביא את שתי המדינות למלחמה. לעומת זאת הוא מציע שני הסברים מרכזיים להחלטתה של ישראל לחבור עם בריטניה וצרפת למלחמה ב-1956. ההסבר האחד עניינו התפקיד המכריע שהיה לרמטכ"ל צה"ל באותה עת, משה דיין, ולמנכ"ל משרד הביטחון,

1. בין המחזיקים בגישה זו נמצאים ב' מוריס, *מלחמות הגבול של ישראל 1949-1956*, תל-אביב 1996; מ' בראון, *שערי עזה*, תל-אביב 1992; M. B. Oren, *The Origins of the Second Arab-Israel War*, London 1992

2. וראו: D. Tal, 'Israel's Way to the 1956 War', *The International Journal of Middle East Studies*, 28 (February 1996)

של מי המלחמה הזאת, לעזאזל?

שמעון פרס, בקידום המהלכים שבסופו של דבר הובילו את ישראל למלחמה. ההסבר השני, שאינו מנותק מזה הראשון, הוא עומקו של הקשר שנוצר בין ישראל לבין צרפת. בהסתמכו על מגוון מקורות, שהחשוב שבהם הוא מסמכי צה"ל - מסמכים שהועמדו לרשותו כפי שלא הועמדו לרשות איש מן החוקרים לפניו - פורש גולני תיאור מפורט של המהלכים הישראליים שהובילו את ישראל למלחמה (בעיקר מהלכיהם של ראשי מערכת הביטחון ושל ראשי צה"ל בתוכם). גולני מציג את הדרך שבה התגבשו בצה"ל המחשבה והתכנון בדבר אפשרות של מלחמה יזומה - אפשרות שקיבלה ממד מעשי משיקש הרמטכ"ל להוציאה לפועל. נראה שדיין לא חסך כל מאמץ בנסינותיו להוביל את ישראל למלחמה נגד מצרים. גולני אינו מתעמק בשאלה מדוע היה דיין להוט כליכך לצאת למלחמה, אך הוא מתאר בהרחבה רבה את פעילותו בעניין זה. פעילות זו מעוררת שאלות בנוגע ליחסים בין הדרג הצבאי לדרג המדיני. אלה לא תמיד מקבלות תשובה בחיבור, אך דיונים כמו זה המובא להלן מלמדים על חשיבותו הרבה של העניין: בסוף 1955, לאחר שדחה בן-גוריון את הכוונה לצאת למלחמה נגד מצרים כפי שרצה דיין, הוא הורה לצה"ל לעבור מהיערכות התקפית - שבה היה נתון באותה עת - למערך הגנתי. גולני כותב כי 'דיין קיבל את הדין, מן השפה ולחוץ, אך לא ביטל לגמרי את דעתו מפני דעת הממשלה. [...] הצבא [...] עודד את ההתלהבות הציבורית למבצע הביצורים - מה גם שהאווירה של ערב המלחמה שהשתררה כך בקרב הציבור הביאה תועלת משלה למי שהמשיכו לבקש יוזמת מלחמה' (עמ' 112-113). זאת, למעשה, אחת הטענות המרכזיות בחיבור. גולני מתאר את דיין כמי שעושה כל מאמץ להביא להתלקחותה של מלחמה, גם בניגוד לדעתו המפורשת של בן-גוריון. הכותרת של תת-הפרק: 'המדיניות העצמאית של צה"ל?' אינה יכולה להיות ברורה יותר.

לצד פעילותו הנמרצת של דיין התחולל באותה עת תהליך נוסף ולא פחות חשוב, והוא הירקמותה של הברית בין ישראל לצרפת. בתום משא-ומתן שנמשך קרוב לשישה חודשים נחתמה עסקת נשק ישראלית-צרפתית, שבמסגרתה הסכימה ממשלת צרפת לספק לישראל מערכות נשק כבד בשיעור שהשיב את מאזן הכוחות בין ישראל למצרים לקדמותו. ישראל שבה והפכה לגורם הכוח שהיתה לפני עסקת הנשק המצרית-צ'כית. אך העסקה הישראלית-צרפתית לא היתה עסקה כלכלית בלבד; היא גם לא היתה עסקה 'אידאולוגית', כפי שנהגו להציג אותה בני הזמן וגם כותבים בני תקופות מאוחרות יותר. השיקול הצרפתי היה ענייני לחלוטין, ומטי גולני חושף פן של האינטרס הזה שלא נחשף עד כה. בעבר אמנם חשף מרדכי בר-און טפח מהסכם ורמאר, הוא ההסכם על עסקת הנשק הישראלית-צרפתית, שנחתם ביוני 1956. גולני חושף פרטים נוספים מן ההסכם, המטילים אור שונה על יחסי צרפת-ישראל באותה עת. מסתבר שבתמורה לנשק נדרשה ישראל לשלם מחיר קונקרטי מאוד בתחום הצבאי. על-פי ההסכם התחיבה ישראל לשתף-פעולה עם צרפת בפעולות מודיעין ובמבצעים שאמורים היו להיות מופנים נגד מצרים, אשר מלכתחילה היתה העילה להיווצרות הציר ישראל-צרפת. במסגרת ההסכם העבירו הצרפתים לישראל מידע על יעדים מצריים שבהם היו הישראלים אמורים לפגוע. בין הפעולות שהוזכרו היו פיצוץ תחנות השידור של רדיו דמשק ושל רדיו קהיר.

לבן-גוריון היה ברור ששיתוף-הפעולה הזה עלול לסכך את ישראל במלחמה כוללת נגד מצרים - התרחשות שבה לא היה מעוניין באותה עת. עם זאת, שאיפתו לקבל את הנשק המוצע והסיכוי שישאל תבוא בברית עם מעצמה - יעד שבן-גוריון חתר אליו מאז קום המדינה - הפכו את הסיכון הזה לכדאי בעיניו. ואולם, מעבר למשמעותו המידית יצק ההסכם ביחסי ישראל-צרפת מחויבות שממדיה באו לידי ביטוי ברור ביותר בנסיבות שונות מעט מאלה שצפה בן-גוריון: הלאמת תעלת סואץ, שעליה הכריז נאצר ביולי, הקפיאה למעשה את תוכניות פיצוץן של תחנות הרדיו בידי צה"ל, אך בהיבט הביאה את ישראל להחלטה לצאת למלחמה נגד מצרים. כאן באו לידי ביטוי שני התהליכים שהוזכרו לעיל: פעילותם של דיין ושל פרס במגמה להביא למלחמה יזומה נגד מצרים, והברית שנרקמה בין ישראל לצרפת והיתה גורם בעל משקל בהחלטה הישראלית. ההחלטה על המלחמה התקבלה, לפי תיאורו של גולני, מתוך שילובם של שני התהליכים: דיין ופרס 'השתלטו' על יחסי ישראל-צרפת, ותרגמו את המגעים עם צרפת ללשון שניסחו עוד בשנה שעברה. בסופו של התהליך שולב רצונו של בן-גוריון להיענות בחיוב לצרפתים, שביקשו מישראל להצטרף למלחמתם במצרים, עם פעילותו הנמרצת של דיין לקידום מטרה זו. מבצע קדש, טוען גולני, הוא במידה רבה תוצאה של הברית הישראלית-צרפתית, שאותה ניווט דיין בדרך שהביאה את ישראל למקום שאליו ביקש להוליכה זה זמן-מה - למלחמה עם מצרים.

את טיעונו אלה מבסס גולני על שפע של מקורות, שחלקם, כאמור, נחשף לראשונה לפניו. אולם דומה שמקורותיו 'השתלטו' במידה מסוימת על הכיוון שאליו הוא מוליך את הדיון. גולני מייחס לדיין עוצמה פוליטית ויכולת השפעה שנראים מוגזמים, ולעתים דומה שהוא איננו מבחין בין עניין שהוא צבאי פנימי לבין עניין שהוא בעל משמעות צבאית-מדינית חיצונית. תוכניות המלחמה שהכין המטכ"ל מאז 1953 הופכות אצל גולני לפרוגרמה פוליטית, ולפי תיאורו, גם כשבן-גוריון אוכף את רצונו על דיין, בסרבו לאשר יציאה לפעולה צבאית נרחבת בסתיו 1955 כפי שביקש הרמטכ"ל, הרי זה האחרון אינו מקבל את מרות הדרג המדיני ומחפש ערוצים אחרים לאכוף את דעתו על ראש הממשלה. דוגמה נוספת לעוצמה שמקנה גולני לדיין היא תיאור המהלכים שהביאו לפיטוריו של שרת מהממשלה: 'הרמטכ"ל משה דיין, שלא הסתיר את מורת רוחו מראש הממשלה [שרת], לא התקשה לגייס את שר הביטחון החדש-ישן [בן-גוריון] למסע להדחת ראש הממשלה' [עמ' 144]. דרך זו של הצגת הדברים עושה עוול לבן-גוריון וגם לדיין. בן-גוריון היה מנהיג פוליטי סמכותי; הוא אמנם ניהל דיאלוג פתוח מאוד עם דיין, והקרבה בין השניים היא מן המפורסמות, ואולם, בניגוד לדימוי שדבק בו, דיין שמר אמונים ללא סייג לראשי המערכת הפוליטית. הגם שהתנגד לקו הבטחוני של שרת בשעה שזה כיהן כראש ממשלה, הוא מילא אחר הוראותיו בלא סייג, גם כאשר התנגד להן. יחסיו עם בן-גוריון בוודאי לא חרגו ממתכונת זו. הוא אמנם הביע את דעתו באוזני בן-גוריון, אך במערכת היחסים שבין השניים נשמרה באופן ברור סמכותו החד-משמעית של ראש הממשלה. לכן, גם אם בן-גוריון 'נגרר' במידה מסוימת למלחמת סיני, הוא הגיע למעמד זה מתוך שליטה מלאה בתהליך שהביא את ישראל למלחמה. תרומה חשובה נוספת של גולני לחקר המלחמה היא הצגת דרך ניהולה. סיפור המלחמה

של מי המלחמה הזאת, לעזאזל?

מסופר בפירוט שלא ניתן היה להגיע אליו לפני שמחקר זה נכתב. כמו כן מוצגת בהרחבה הבעייתיות הגדולה של מלחמה זו, שהיתה מלחמת קואליציה בעלת מבנה מיוחד: שני צבאות לחמו מלחמה אחת, הצבא השלישי (צה"ל) לחם מלחמה אחרת לגמרי, ונקודת החיבור נמצאה במקום שכלל לא היה רלוונטי למסע המלחמה הישראלי. מתוך כך, לבד מהגילויים המעניינים לכשעצמם המופיעים בספר - כמו התיאור הנרחב של המהלך הכושל של כניסת הצנחנים למעבר המיתלה - חושף גולני את הבעייתיות הכרוכה בניהול מהלך צבאי בצל אילוצים מדיניים, את האופן שבו התמודד פיקוד צה"ל עם האילוצים האלה ואת המחיר שהם גבו. בתוך כך חושף גולני את הקשיים שהתגלעו תוך כדי ניהולה של מלחמת הקואליציה. המתחים היו קיימים ברבדים שונים: חששותיה של ישראל מפני בריטניה וחוסר האמון הבסיסי שלה בכוונותיהם של הבריטים; הנתק שהיה למעשה בין הישראלים לבריטים, הן במישור המדיני והן במישור הצבאי; שאיפת הצרפתים להימנע מחשיפת הקשר ההדוק שלהם עם ישראל - כל אלה יצרו קשיים בניהול המלחמה גופא, ומהווים גם דוגמה ולקח לניהול מלחמה מן הסוג הזה של מלחמת קואליציה. היבט זה של המלחמה לא נבחן עד כה באופן מעמיק, והדיון כאן מהווה תרומה חשובה נוספת בתחום ההיסטוריה הצבאית ובנושא הקשר שבין מהלכים פוליטיים ומדיניים ובין פעילות צבאית.

מוטי גולני ניצל היטב את הפריבילגיה שניתנה לו בכך שארכיון צה"ל נחשף לפניו כמעט במלואו, ובהשתמשו שימוש נבון ומושכל בחומרי הארכיון ובחומרים מארכיונים נוספים בארץ ובחו"ל הוא כתב היסטוריה מפורטת מאוד (למעלה משש מאות עמודי טקסט) של ההתרחשויות שקדמו למלחמה והובילו אליה ושל המלחמה עצמה. הספר תהיה מלחמה בקיץ מהווה תרומה משמעותית וחשובה לתחום ההיסטוריה הצבאית והדיפלומטית הישראלית ואף לתחום ההיסטוריה הכללית, ומבחינות רבות הוא מהווה מחקר דפיניטיבי, ששום מחקר עתידי לא יוכל בלעדיו.